

Anu Skön

Koirannahkakintaat ja pellavaharja – materiaalsen kulttuurin perintöä Pielisen museolla

Pielisen museon 1800-luvun materiaalista kulttuuria käsittelevät koululaiskierrokset avasivat viime kesänä oppilaille näkökulmia ympäröivän luonnon merkityksiin esiteollisena aikana. Opastetuilla kierroksilla koululaiset saivat kuulla muun muassa, miksi piimäleiliin saatettiin laittaa sammakko ja mihin tönteitä käytettiin.

Olin oppaana Pielisen museolla Lieksassa kesällä 2019. Käsikirjoitin koululaisille aineistoa materiaalisesta kulttuurista. Kierroksemme kulki Lukan savupirtistä aittojen kautta 1800-luvun paritupaan. Tavoitteena oli herätellä huomaamaan ympäröivän luonnon merkitystä, sitä miten esi-isämme ovat selviytyneet ennen teollista aikaa ottamalla kaiken tarvitsemansa luonnosta. Erilaisten materiaalien tuntemus voi kehittää kriittistä ajattelua suhteessa kulutukseen, aikana jolloin kaikki ostetaan valmiina kaupasta.

Turkiksia ja eläinperäisiä materiaaleja

Lukan pirtissä pohdimme oppilaiden kanssa, miten kaskitalouden aikaan on pukeuduttu ja millaisia vuodevaatteita on käytetty leveällä lavitsalla nukkuessa. Metsästys on ollut tärkeä elinkeino: turkiksia käytettiin niin vaatteena, mutta myös veronmaksuun sekä vaihdannan välineenä. Oravannahka toimi rahan asemesta. Ketunpoikia otettiin pesältä elätiksi turkisten saantia varten. Lampaat olivat tietty tärkeitä villansa ja turkkinsa vuoksi. Turkiksia parkittiin rasvaparkituksena esim. kalojen perkeillä tahi jauhosuuruksella. Myös oma kotieläin saattoi jatkaa elämäänsä rukkasinä, mikä herätti lievää hämmennystä.

Koirannahkakintaat. Kuva: Anu Skön

Eläimistä käytettiin muitakin osia. Virtsarakosta tai vatsakalvosta on saatu ikkunarudun korvikkeita, luista on tehty naskaleita, neuloja ja kampoja. Lehmän sarvea käytettiin kuppauksena. Hevosjen jouhista punottiin seulan pohja. Sian karvoja on kehrätty nyörin vahvikkeeksi ja sianharjaksia on käytetty nahan ompelamiseen tai niistä on tehty pellavaharjoja. Jäniksen kätälät ja riistalintujen siipisulat toimivat jauhosutina, näitä kerroin omassa mummolassakin nähneeni.

Piikkopaitoja ja sarkahousuja

Talonpoikauskulttuurissa kesäiset työvaatteet oli valmistettu pellavasta tai hampusta. Kaskitalouden aikana kylvöt olivat pieniä, joten kankaita saattoi ostaa markkinoilta. Kun peltoala lisääntyi, jokaisella naisella tuli olla oma pellavapelto. Myös nokkosta käytettiin, mutta lähinnä säkkeihin. Kuitukasvien käsittely oli hidasta ja työlästä rohkimisineen, liotuksineen, loukutuksineen ja lihtauksineen. Talvi-illat kuluivat kehrätessä lankoja. Kangaspuihin laitettiin pellavaiset loimet, joihin kudottiin villainen kangas. Kesällä se sitten tampattiin vahvaksi sarkakankaaksi takkeihin ja housuihin käytettäväksi. Entisaikain kankaiden nimiin liittyy unohdettuja sanoja kuten liina, aivina, piikko, hursti tai palttina.

Sianharjaksista valmistetulla pellavaharjalla eroteltiin karkeat rohdinkuidut ja hienoimmat pitkäkuituiset aivinat. Harjaamista kutsuttiin sivistämiseksi tai sivistelyksi. Kuva: Anu Skön

Tuohivirsuista pieksukenkiin

Muinaisina aikoina talvijalkineita on tehty naudan, hirven tai peuran koipinahoista, kuten edelleen saamelaiset tekevät nutukkaita poronkoivista. Tavalliset jalkineet olivat kuitenkin tuohivirsut, joita käytettiin heinän tai jalkarättien kanssa Pielisen Karjalassa peräti 1900-luvun alkuun saakka. Yksinkertaisempi löttö oli jalkojen suoja kaskimailla. Tuohisen jalkineen saattoi kastella eikä se palanut kaskenpoltossa. Kesällä kuljettiin paljain jaloin. Lapsille harvoin oli mitään kenkiä. Kunnollisia nahkajalkineita, pieksukenkiä ja lapikkaita sai sitten vasta, kun karjanpito lisääntyi. Sittenkin kengäsnahkat parkittiin taloissa itse pajuparkilla. Sen kerääminen oli lasten työtä.

Katajaisen kirveskansan kotitalous

Tutustuimme myös museon talousesineisiin. Ihminen on ollut kekseliäs hyödyntäessään puun muotoa veistäessään lautasia, lusikoita, härkimiä ja survimia. Yksinkertaisimpia puuastioita museolla ovat lahoppuuhun koverretut tynnyrit, joihin on lisätty pohja. Suurista pahkoista on tehty kulhoja. Ihminen on tuntenut eri puulajien ominaisuudet, esimerkiksi haapapuu on taipunut hyvin voirasioiksi ja vakoiksi. Tavallisia astioita oli kimpi- eli vanneastiat. Niiden nimitykset tulivat koon ja käyttötarkoituksen mukaan. Nimityksiä olivat esimerkiksi vakka, korvo, tiinu, soikko, kiulu tai kirnu. Korvallisiin korvoihin säilöttiin niin marjat, lihat kuin kalatkin. Vanteet kimpiastioihin valmistettiin nuorista näreistä eli kuusen oksista, katajasta, pajusta tai puun juurista. Myös juoma-astioina käytettävät leilit olivat kimpiteknikalla valmistettuja. Pohdimme, miten entisaikaan talonväki pakkasi eväänsä pellolle lähtiessä. Pienenä kuriositeettina kerroin,

että piimäleiliin on saatettu laittaa sammakko pomppimaan, jotta piimä pysyi juoksevana. Kuivamuona pakattiin tuohikonttiin. Tuohi olikin tärkeä materiaali hyvän eristyskykynsä vuoksi. Se korvasi useita nykyajan materiaaleja kuten muovia, peltiä ja nahkaa. Siitä tehtiin erilaisia astioita ja koreja. Tuohisessa ropeessa paistettiin aikoinaan mämmi, eli lämpöäkin tuohi kesti. Oma lukunsa on päreestä tehdyt korit ja korkeat töntelit, joita käytettiin heinän kuljetukseen.

Mikä ei kuulu joukkoon? Kuva: Anu Skön

Museoesine aineettoman kulttuuriperinnön välittäjänä

Museoesine on muutakin kuin esine. Materiaalisuutensa lisäksi siihen liittyy tekijän tietoa ja taitoa sekä käyttämisen merkityksiä eli aineetonta kulttuuriperintöä. Historian ja perinnön tunteminen vahvistaa omia juuria ja identiteettiä. Vanhimmat oppilaat tulivat yläkoulusta käsityön ja kotitalouden kursseilta. Heille haasteena oli pohtia omia kulutustottumuksia, tuntevatko he, mistä materiaalista omat vaatteet on tehty. Pienimmät oppilaat, eskarit ja ekaluokkalaiset, hypistelivät rekvisiittaesineitä ja miettivät, mikä ei kuulu 1800-luvulle ja miksi. Oppitunnin päätteeksi saatoinkin kysyä, millaista jätettä mahtoi jäädä entisaikaan. Sitäpä sopii itse kunkin miettiä omaa roskapussia täyttäessään.

Kirjoittaja on FM (kansatiede, Helsingin yliopisto), saamenkäsityön artesaani ja sairaanhoitaja.